

dag információkat tartalmaznak a közösségi oldalra feltöltött képek. Itt mindenki megjeleníti a saját „ideális szelfjét”; láthatjuk a hozzá közel álló embereket, a hobbjára, a munkájára utaló jeleket, tipikus fogyasztási szokásait s ha pedig megnézzük az adatlapját, olyan keményebb változokról is informálódhatunk, mint az iskolai végzettsége, kora stb. Következtethetünk státusára, osztály- vagy réteghelyzetére, miliőhöz tartozására, no meg a barátaiéra, hiszen azt is látjuk, kivel van kapcsolatban. Hosszú távon figyelemmel követve ezeket az oldalakat, a társadalmi változásokkal kapcsolatban is tehetnénk megállapításokat. Tehát könnyebb azonosulni Sztompkának a „befejezésben” tett megállapításával, amely a fent idézettekől némileg eltér: „A társadalmi struktúra alapvető, mély, meghatározó és rejtett tulajdonságai, illetve a társadalom működésének törvényszerűségei egyre inkább meg fognak mutatkozni a társadalmi jelenségek megfigyelhető felszínén.” (146. old.)

Összegzésképpen leszögezhetjük, hogy fényképezni jó. Örömteli, ha a szociológus objektívvá fordul a társadalom felé, hogy igazolja téziseit, hogy heurisztikus felfedezéseket tehessen, hogy fejlődjön a vizuális képelete. A vizuális szociológia fontos tudomány, már amennyiben a képeknek a társadalomban betöltött szerepeiről informál. A vizuális adatokra való nyitottság, a vizuális érzékenység pedig nélkülözhetetlen az „egész testes” – tehát nem csak a számokra vagy a szavakra, de nem is kizárólag a képekre építő – szociológia létrejöttéhez. Sztompka könyve átgondolt, nagy tudásanyagról informál könnyen kezelhető formában, jó ötleteket, inspiratív megoldásokat tartalmaz, bátran adható a hallgatók kezébe. Mindazonáltal őrizzük meg gyanakvásunkat a látás szerepét eltúlzó, a vizualitást egy erőltetett kategorizálási gyakorlat alapjává tevő, fotófetisiszta attitűddel rendelkező, túltenyésztett vizuális szociológia iránt.

Éjjeli lepkevadászat

BORDÉLYVILÁG A TÖRTÉNETI MAGYARORSZÁGON

Szerk. Császtvay Tünde. *Osiris, Bp., 2009. 384 old., 9800 Ft*

A rendszerváltás utáni Magyarországon, a kijelöletlen türelmi zónák, az egyfolytában erősödő szélsőjobb és a prostituáltak („szexmunkásokat”) nem szívelő politikusok hazájában óhatatlanul nosztalgiát ébreszt az Osiris Kiadó szép kiállítású szöveges-képes albuma. Az olvasó akár vissza is vágyódhatna a toleranciát nem ismerő jelenből a hajdani piroslámpás házak világába, ahol legalább tető alatt, zongoraszó mellett árulták pénzért a szerelmet: „Ó, azok a régi, békebeli bordélyok!” – sóhajthatnánk fel, ha nem rontaná a nosztalgiázást a tudat, hogy a bordélyok sohasem jelentettek (és nem is jelenthetnek) megnyugtató megoldást. Az szintén hozzátartozik a történeti tablóhoz, hogy a jelenlegi „szexmunkások” érdekeit harcosan, mindenféle nemi diszkrimináció nélkül képviselő szervezet, a Magyarországi Prostituáltak Érdekvédelmi Egyesületének elnöke, Földi Ágnes másfél ezernél többre becsüli a jelenlegi budapesti szobáztatók számát. Ezek a lakások azonban piros lámpa nélkül, afféle megtúrt féllegalitásban működnek, kitéve a törvénytelen helyzet minden veszélyének, hátrányának és korrupciós kényszerének. Sajnos a „szexmunkát” évszázadok óta körülvevő képmutatásból adódó homályban lehetetlen a valóságos viszonyokat tisztán látni.

A nosztalgiát mégis erősítheti, hogy a kötet, alcíme szerint a „történeti” Magyarország éjszakai mulatóinak és piroslámpás házainak válogatott képeit és szövegeinek antológiáját nyújtja. Valójában a dualizmus kora, egészen pontosan a kiegyezést és az első világháborút közvetlenül követő néhány év, összesen öt évtized bordélytörténete van benne feldolgozva (az 1867–1927 közötti időszak). Ez a sok szempontból aranykornak tekinthető negyven-ötven év joggal ragyog fényesen az utókor szemében, amely már ismeri a dicstelen folytatást...

A franciák egy még ennél is sokkal rövidebb időszakot neveznek *Belle époque*-nak, az 1896, illetve 900 és 1914 között eltelt éveket, amikor a világiállítások és a szecesszió remekművei egészen más idők előjelének számítottak náluk, mint a bekövetkezett világomlás, amely valamennyi fél számára egy korszak végét jelentette. Nemi ferdítéssel nevezhetjük tehát ezeket az évtizedeket békeidőknek, bár 1914 nem illik bele igazán: a dualizmus kora megjelölés jobban illene rá, ott viszont az 1927-es végpont szorulna magyarázatra, amelyet mint végpontot – az album szerkesztője szerint – a bordélyok bezárása (1927) indokol. Csakugyan valószínű, legalábbis könnyen elképzelhető, hogy Császtvay Tündének van igaza, és a korszak 1927-ben zárul le valójában: a piroslámpás házakban a háború alatt pezsgőztek, szólt a zongoramuzsika. Csak később, lassan száz éve, de legalábbis a New York-i egyezmény megszületése (1947) után borult újra sűrű felhomály a prostitúció valóságára Európában.

A korszakhatárok kijelölése további dilemmák egész sorát veti fel, és mivel a magyar társadalom azóta is a szabályozatlan szerelmi piac problémáinak, a szexmunka minden területét érintő, nyilvánvaló képmutatásnak a hálójában vergődik, nem könnyű a javasoltnál elfogadhatóbb korszakhatárokat javasolni. Jellemző, hogy az internetes lexikon (wikipédia) aláíratlan cikke a témáról – a források megjelölése nélkül – olyan állításokat közöl, mint például hogy „1950-ben a kommunista kormányzat »megszüntette« a prostitúció intézményét”. Az álságos és igazolatlan állítás nem szorul kommentárra, a cikk egésze viszont azt sugallja, hogy a rezsím nemhogy nem legalizálta a bordélyházakat, de a lányokat átképezte (átnevelte?) más foglalkozásokra! Mivel 1950-ben Magyarország is aláírta a már említett New York-i nemzetközi egyezményt, amely „garantálja a prostitúció és nőkereskedelem felszámolását”, a helyzet semmit sem javult, amit a Rákóczi tér „kuruc” népi folklórja is jelez. A felszámolást hivatalosan is furcsa megvilágításba helyezi az a nyilatkozat, amelyben a főváros „rendőrfőkapitánya szerint Budapesten 2004

elején kb. 1000 bordély üzemelt” (<http://hu.wikipedia.org/wiki/Prostitúció>). A becsült számok helyességét egyelőre lehetetlen kideríteni, igaz viszont, hogy a képmutatás foka koronként változó. Ennek a témának nagy figyelmet szentel Robert Muchembled, aki egész monográfiában foglalkozik az orgazmus történetével, és ehhez nagy tudományos apparátust mozgat meg (*L'Orgasme et l'Occident / Une histoire du plaisir du XVIIe siècle à nos jours*. Seuil, Paris, 2005). Mivel a cím tudatosan utal Denis de Rougemont klasszikus alapművére, amely magyar fordításban *A szerelem és a nyugati világ* címmel jelent meg (ford. Szoboszlai Margit. Helikon, Bp., 1998), indokolt ezt a címet is hasonlóan magyarítani, vagyis hozzátételges fordításban: *Az orgazmus és a nyugati világ. A szerelmi gyönyör története a XVI. századtól napjainkig*.

Muchembled felfogásában az orgazmus, a szexuális örömszerzés története a képmutatás és az erotikus felszabadulások-visszaesések lázgörbéjével ábrázolható. A XVIII. század felvilágosult cezúrája után rögtön a hosszú viktoriánus periódus következik, amikor a képmutatás újra nemcsak polgárjogot nyer, hanem hatalmas méreteket is ölt. Ezzel logikusan együtt jár, hogy az erényes nők (feleségek-anyak) kizáratnak az élvezkedés összes területéről, a férfiak viszont egész hálózattá fejlesztett bordélyházi rendszerben csillapíthatják (Szekfü Gyulának Rákócziira vonatkozó találó kifejezését átvéve) „duzzadó életkedvüket” a (szarkasztikusan örömlányoknak nevezett) rosszlányokkal. Amiből egyenesen következik a nők házasetelére vonatkozó, szállóigeként idézett szabály: „Tisztességes asszony soha nem élvez el.” Egyes afrikai országok az excisio (csiklókímetszés vagy klitoridektómia) gyakorlatával még gyökeresebben kiirtják a bajt. Európában a békebeli századvég és századforduló idején megelégedtek a bordélyok intézményével. Nyilvánvaló, hogy a testi gyönyörök kiélésének részleges engedélyezése a férfioldalon, másfelől kötelező elfojtása, majd valamiféle „kezelése” a nőknél mindenképpen összefügg a képmutatás fokával, és

a többi sem „néma csend”, hanem Freud és a kialakuló pszichoanalitikus gyakorlat hatáskörébe utaltatik. Természetesen a kiélés-elfojtás-szublimálás foka társadalmi helyzettől is függ – de annyi egyéb tényező befolyásolja még akár vallási és állami ideológiák, akár népi hagyományok és városi folk-lór formájában, hogy itt nincs mód kitérni a részletekre. Annyit azonban mégis megállapíthatunk, hogy a XIX. század vége és a századforduló utáni rövid békés periódus Európában a piroslámpás házak aranykora. Ez a virágzás egyaránt megmutatkozik a képzőművészeti és fotográfiai, irodalmi és zenei ábrázolások színvonalában és mennyiségében. A „nő” persze ebben a rendszerben talányos és félelmetes minden formájában, hiszen a „végzet asszonya” mítoszának kibomlása és sikere ugyanebben a korban egy töről fakad a rosszlányok körüli hiedelmek és legendák burjánzásával, továbbá az anyaság és a szüzesség, illetve az erényes feleség kultuszával. A kodifikált formát öltő ikonok – az erényes feleségek-anyak, az éjjeli pilangók és a végzetes bajba sodró, de ellenállhatatlanul vonzó „szirének”, a „femmes fatales” (Carmen, Salomé és társaik) – mellett sok más figurát is teremt az egyéni és a kollektív képzelet e korban, de kétségtelenül a mulatók és bordélyok világa a fantazmagóriák egyik legtermékenyebb táptalaja.

A különféle képzelgések és legendák káosza, valamint az ikonográfia feldolgozatlansága számos tudományos problémát vet fel. Mindenekelőtt komoly nehézséget okoz a pontos definíciók és a magyar nyelvű szakirodalom hiánya. Hiába kerülte gondosan Molnár Gál Péter *A pesti mulatók* (Helikon, Bp., 2001.) lapjain két határterület, a színház és a prostitúció érintkezését, s hangsúlyozta már a könyv alcímében is a színház-történeti szempontot (*Előszó egy színház-történehez*), e kettő egyelőre, megfelelő tudományos kategóriák híján egymásba folyik. Vagy meg kellene vonni végre a feltételezett határokat, vagy elismerni, hogy ezek a területek mégis, minden ellenkező szándékra rácsfolva, összefüggenek. Én az utóbbi álláspont felé hajlanék, hiszen ez derül ki egyértelműen az éjszakai mulatók történetéből és az *Éjjeli lepkéavadászat*

lapjairól is. A túlzottan hangsúlyozott tudományos és történeti szempont ellenére Molnár Gál Péter is érinti a bordélyok témáját könyve *Kéjház* című fejezetének lapjain, bár igazából, sajnos, csak sűrölja. Egyedül Wabits Lujza karrierjét tárgyalja viszonylag alaposan, de nem helyezi tágabb perspektívába, és nem tekint ki a híres *Téli kert* néven ismert mulató virágai közül. (Névmutató híján nem tudtam később megállapítani, hogy a hölgy szerepel-e az Osiris albumában; bár úgy emlékszem, többször is említi, utólag nem volt időm név- és tárgymutatót készíteni az „éjjeli lepkéhez”, hogy meg is tudjam találni a megfelelő helyeket.)

Az albumból ítélve a fennmaradt anyag gazdagsága és sokfélesége mindenestre lélegzetelállító. A kötet szerkesztő Császtvay Tündének volt miből merítenie, mert szemmel láthatóan a bőség zavarával küzd. Anélkül, hogy ismernénk a rendelkezésre álló teljes irodalmi, hírlapi és képanyagot és a forrásokat (a köz- és magángyűjtemények katalógusai, ha léteznek ilyenek, egyelőre nem nyilvánosak), megdöbbenőek a korpusz méretei. Császtvay az anyag kiváló ismerője mind irodalmi, mind képző- és fotóművészeti téren. Szenzációs ikonográfiai anyagot ad közre, gondosan vegyítve szót és képet, illetve a képeket bőséges irodalmi szemelvény- anyaggal és – sajnos túlságosan rövid – jegyzetekkel kíséri. A kiadó nyilván elsősorban szemléletes, látványos albumot kívánt közreadni, holott az anyag nagyobb tudományos apparátust és kommentárokat érdemelt volna. Szükség is lenne egy ilyen jelentős terület komoly tudományos feldolgozására, mert e nélkül meglehetősen ötletszerű a könyv beosztása és jegyzetelése. A képaláírásokból és a túl rövidre szabott bevezetőből kiérződik, hogy a szerkesztő sokkal komolyabb magyarázatokkal tudta volna kísérni rendkívül izgalmas anyagát. Nagy kár, hogy kiadói vagy szerzői (esetleg közös) döntésre a tudományos apparátus elsüllyedt a képek alatt, sok-sok állítás mögött csak sejtethető a hely hiányában egyáltalán nem kifejtett indoklás. Egy tudományosabb, explicit rendszerező elveket érvényesítő feldolgozásban például világos

volna a kötet struktúrájának rendező elve, illetve ki lehetett volna dolgozni egy jobban indokolható beosztást is. Hogy csak egyetlen példát említsek, a képek és a szemelvények alapján nyilvánvaló, hogy a bordélyházak a perverziók széles skáláját nyújtották, l. a *Galamblovész* című képet (67. old.), vagy a sok fotón korbácsot lóbáló nőket, továbbá a leszbikus párokat, a pedofiliailatú, serdületlen gyermekeleányokat bemutató képeket. Mégsem kapunk eligazítást a perverziók kínálatára és gyakorlatára nézve. Ugyancsak a határterületek érintkezésére utal a sok-sok, erősen színpadi beállítású, jelmezes fotó, ami egyúttal fotótörténeti kérdést is felvet, hiszen a korai nagy fényképészek (Nadar vagy éppen a gyermekleányokat olyan szívesen fotózó Lewis Carroll) nyilvánvalóan kedvelték a színházi témájú, díszletes-jelmezes, „megrendezett” képeket és a komédiásokat színházi környezetben ábrázoló fotókat. Ezeket a határterületeket tehát ismertetni kellene, méghozzá megadva, a kultúrtörténet és a határterületek (képzőművészet, ikonográfia, mítoszkritika, fotográfia-, színház- és sajtótörténet stb.) szemszögéből pontosan meghatározva a feldolgozás és a rendszerezés szempontjait. Ebből az albumból egyelőre semmilyen átlátható rendszerező elv nem bontakozik ki. A képek és a szövegek áradata a színes ötletek magával ragadó kavalkádját kínálja laza tematikus csoportosításban, amelyet a szerkesztő ügyesen kommentál, sok-sok érdekes szempontot vetve fel a képaláírásokban. Ennél többre valószínűleg nem volt módja.

Így azonban rengeteg kérdés megválaszolatlan marad, sőt komoly formában fel sincs téve. A képeskönyv koncepciója nem enged teret efféle tisztázásnak, viszont megfelelő szakirodalom hiányában így nehezen kezelhető az anyag. Ezt a könyvet lapozgatni érdemes, lehet izlelgetni és élvezni a képek és irodalmi szemelvények gazdagságát, viszont ebben a formában a további kutatásokhoz nem használható. Hiszen nem derül és nem is derülhet ki belőle, milyen volt a női és férfiprostitúció világa a választott korszakban. A férfi- és gyermekprostitúció aránya és kínálata teljesen homályban marad, holott volt,

kellett lennie. Más, külföldi forrásokból tudunk a létezéséről. Nyilván volt nálunk is, de itt nem tudjuk meg, milyen volt (lehetett) a homoerotikus és heteroszexuális kínálat aránya, vajon szerepeltek-e a kínálatban, és ha igen, milyen súllyal, egyes, korábban perverzióknak tekintett műveletek (szodómia, nekrofilia, koprofília, bestializmus stb.), és ha igen, milyen látható nyomai maradtak e gyakorlatoknak... Esetleg csupán a válogató bizonyult szemérmesnek egyes, mégiscsak túl visszataszítónak ítélt műveletek esetében, vagy a kiadó volt túl óvatos a képanyag közlésében? Ha a nemzetközi szakirodalomból és a művészeti alkotásokból ítélünk – például a Joseph Kessel regénye alapján készült Buñuel-film, *A nap szépe* (*Belle de jour*, 1967) bordélyában a törzsvendégek kéréseiből, akkor mindez nemcsak létezett, hanem jelentős arányban fel is lendítette a bordélyok forgalmát, hiszen a nyilvánosházak egyik lételapja éppen séggyel minden korban a tisztességes asszonyokkal a házaséletben szóba sem jövő, mélyen elhallgatott-elfojtott „ferde hajlamok” kielégítése volt és maradt. A fotók egy része egyébként elég nyilvánvalóan utal analízis hajlamokra, szodómiára, illetőleg a pedofília gyakorlatára. Ennek ellenére elképzelhető lenne, hogy magyar földön nem fordultak elő igazán felháborító ún. szexuális perverziók? Nem hinném, de ha mégis így lenne, akkor az magyarázatra szorul (világszenzációt kelthetne a nemzetközi szakirodalomban...) Több helyen szerepel nemüket váltó vagy transzvesztita jelmezben parádézó prostituáltak képe. Ez a kérdéskör is bizonyára megérdemelt volna akár egy külön elméleti fejezetet, sőt ezenfelül még némi rendszerezett dokumentációt. Kevesebb elfojtással dolgozó (pl. angol és francia) történeti és művelődéstörténeti monográfiákból tudni lehet, hogy századok óta fontos piacot jelentenek a különféle szexuális eltérések (l. Kraft-Ebing nagy kézikönyvét), hogy a vonatkozó halálos ítéleteket és általában az erkölcsrendészeti dokumentumokat és rendkívül szigorú bírói és ítélelhozói gyakorlatot – köztük Sade márkí pereivel és botránnyaival – ne is említsük.

Így aztán kielégítetlenül marad az alaposan felkeltett olvasói kíváncsiság, amelyet csak fokoznak a képek alá nyomott sommás, gyakran talányos kommentárok. Általában sokkal többet sejtetnek és ígérnek, mint amennyit be is teljesítenek. Lehet, hogy ügyes szerkesztői fogásról van szó? Egyetlen példa mutatóba: a Fedák Sárít ábrázoló képeken (lévén színésznő és különféle botránnyok hősnője, különösen gyakran szerepel különböző fotókon színpadi jelmezen vagy civilben) a talányok talányok maradnak. Igen izgalmas például a *Cigányprimás* című operett jelmezes fotóját kísérő magyarázó szöveg: „Fedák különös, testére csavarodó prémes jelmeze a kor férfiemberében óhatatlanul nemi gerjedelmeket is keltett, hiszen a prém, a nemes szőrme az erotikus kellékek fontos darabjának számított.” (82. old.) Bevallom, hogy elég régen foglalkozom erotikus irodalommal (és szakirodalommal), de az „óhatatlanul” jelző mégis elgondolkodtat. Vajon milyen források alapján állítható, hogy a drága prémdíszítés a jelmezen egy bizonyos korban minden férfiban vágyat gerjesztett, akár a nézőtérén is, méghozzá „óhatatlanul”? A meztelen test és a prém kombinációja erotikus hatása az atkképeken, de a Fedák-kép nem aktot ábrázol, itt az a valószínű, hogy a prémes öltözet vagy bunda (minél drágább, annál erotikusabb!) mint szexuális kellék elsősorban Sacher-Masoch főművére (*Venus im Pelz*, 1870) utal, amely a szadomazochizmus kézikönyvének számít, és amelynek szociológiai vonatkozása is világos. A Fedák-képből azonban véleményem szerint nem következik egyenesen, hogy a szemlélő feltétlenül mazochista módon reagál, vagy hogy a szőrmedisz minden körülmények között feltétlenül erotikus-pornográf asszociációkat kelt minden férfiban... A képzőművészeti ábrázolások, akár festményről, akár rajzról vagy fotóról legyen is szó, amúgy sem közvetlenül hatnak, a befogadásuk esztétikai jellegű. Egy recenzió keretében nincs mód minden olyan kijelentés hiányzó forrásvidékét felsorolni, amely szerintem érdekes problémákat vet fel, de mindenképpen izgalmas lenne megtudni, honnan származik a legtöbb kommentárban szereplő információ

és (kimondatlan premisszákon alapuló) feltevés.

Az izgalmas és látványos anyagot rendkívül igényes kiállításban közzétevő album tehát óriási hiányt pótol, de még nagyobb hiányérzetet kelt. Nemcsak a nagy összefüggések terén, hanem technikai értelemben is. A kötetet ugyanis annyira nem tudományos kiadványként kezelte a kiadó és nyilván ennek következtében a szerkesztő sem, hogy nehéz benne tájékozódni. Lapozgatásra, szemelgetésre kiváló, viszont nincs benne sem tartalomjegyzék, sem tárgymutató. A koncepcióját úgy kell kitalálni, mert az előző, sajnos, ugyanolyan rövid, mint a képaláírások, ezért aztán az olvasónak nem könnyíti meg az eligazodást a témák és személyek forgatagában, a rövid, vázlatos vezérszavak nem adnak támpontokat a részek és az alfejezetek sorrendjét és mondanivalóját illetően. A fejezetcímek és alcímek alapján rekonstruáltam a hiányzó tartalomjegyzéket, de nem tudnám kifejezni a rendező elvet, amely ezt a szerkezetet létrehozta:

<i>I. Feketére festett kutya Világvaros épült</i>	9–56
<i>II. Szövetkezeti bolt Házassági hűtlenségek</i>	57–11
<i>III. Kéjuralom A nagyvárosi prostitúció és ellenszerei</i>	12–186
<i>IV. Elbitangolt Vénuszok A bordélyok világa</i>	187–266
<i>V. Ördögsánc, emberpocsolya Csatornaszági békeidők és háborúk</i>	266–346
<i>VI. Dült agyak, tört ágyékok A nyilvánosság hatása a décadence-korra</i>	347–382

A II. fejezet címe például nem igazán találó, de nem tudni, vajon miért nem a házasságtörés kifejezés szerepel, holott a szó és a fogalom létezik, sőt pontosabb és jobb is, mint a választott, némileg erőltetett és suta szókapcsolat. A legtöbb kifejezés egyébként idézet vagy hivatkozás, ahol a szerző és a mű címe nincs feltüntetve, tehát

olvasó legyen a talpán, aki alaposan végigolvasva mindent, megtalálja az összetartozó szövegeket és forrásokat. További eligazítást jelentenének az apró betűs vázlatok a színes elválasztó lapok hátoldalán, ha ott sem maradna talányos a vezérszavakból álló szöveg. Mutatóba egy rövid részlet a II. fejezetből: „A nő helyzete és szerepe a családban / Kényszerűségből vagy szabad akaratból tett választások / »Fizetség« a házastársi és szeretői szolgáltatásokért” stb. Az utóbbi témához nem találtam semmilyen illusztrációt a megfelelő fejezetben, viszont önként adódott egy világirodalmi párhuzam, Maupassant egyik kiváló novellája, *Az ágy szélén*. A mulatságos novellában arisztokrata környezetbe helyezve ad elő az író egy történetet a kikapós férj megregulázásáról. Az okos és szép, de már „érett” feleség (egyben a házaspár közös gyermekének anyja) csak úgy hajlandó újra ágyba bújni a férjével, amikor annak újra kedve támad a kokottok után megint beleköstolni a hitvesi szerelembe, ha az kifizeti a szolgáltatásért járó, illő honoráriumot. Ezt rögtön havi apanázsban, (ötezer) frankban állapítja meg, de emeléssel fenyegeti a férjét, ha netán túl sok élvezetet találna az otthoni párnák között. Nem a Maupassant-párhuzam hiányzik persze ebből az alfejezetből, hanem legalább egy ideillő magyar szemelvény.

Végezetül nem győzöm hangsúlyozni, hogy a téma kiváló, az összegyűjtött anyag szenzációs, ráadásul magyar nyelven páratlan, hiszen óriási űrt tölt be. Az adatok kezelését megkönnyítő apparátusok híján mégis inkább lapozgatásra való album, igazi kedvcsináló, amely a dokumentumok gazdagságával sokat ígér. Az elsők között nyilvánvalóan az Osiristól és az *Éjjeli lepkevadász*at kiváló szerkesztőtől, Császtvay Tündétől várjuk a folytatást, de nagyobb tudományos apparátust közlő kiadványokban. Természetesen a történeti, szociológiai vagy éppen irodalmi feldolgozások számára megnyílt a pálya mindenki előtt, aki az Osiris-album nézegetése és olvasgatása közben kedvet kap tudományos kutatásra. Az album ígéretes rálátást nyújt a csárdáskirálynők, Fedák Sárík, Wabits Lujzák, Osztrigás Micik és kaméliás hölgyek izgalmas

világára, illetve a fotókon látható, szomorú tekintetű széplányok életére. Vagyis azt bizonyítja, hogy valójában egy egész, nálunk mindmáig az elhallgatások csöndjébe burkolt kontinens vár még felfedezésre.

KOVÁCS ILONA

P. Müller Péter: Hamlettől a Hamletgépig

SZÍNHÁZI ÍRÁSOK

*Kijárat Kiadó, Bp., 2008. 261 old.,
2300 Ft*

P. Müller Péter: Test és teatralitás

Balassi Kiadó, 2009. 332 old., 2800 Ft

P. Müller Péter, a magyarországi színház- és drámakutatás egyik vezető tudósa hosszabb hallgatás után két könyvvel is jelentkezett. A *Hamlettől a Hamletgépig* folyóiratokban publikált vagy konferenciákon előadott írásaiból válogat, a *Test és teatralitás* egy nagyobb színház- és drámaelméleti probléma átfogó vizsgálata.

HAMLET

P. Müller elsősorban olyan műveket értelmez, amelyeket közismertségük ellenére az irodalomtudományi szakma nehezen érthető közönnyel kezel: például Tom Stoppard, Heiner Müller és Kárpáti Péter színpadi műveit, amelyekhez gyakran a jellem színpadi reprezentációjának, konzisztenciájának vagy olvasásának problémái felől közelít. A *Hamlet alakváltozásai az angol kritikában* azt a folyamatot vizsgálja, amelyben Hamlet Akárki-szerű figurából meghatározható szubjektummá, valóságos hőssé, „a négy évszázad során felhalmozódott élmény, elemzés és tudás révén az emberi önismeret eszközévé” (46. old.) vált az angol recepcióban. P. Müller – ha ezt így nem mondja is ki – elveti a karak-